

УДК 821.161.2

DOI: [https://doi.org/10.17721/2520-6346.2\(65\).9-15](https://doi.org/10.17721/2520-6346.2(65).9-15)

Вікторія Атаманчук, д-р філол. наук, доц.,
провідний наук. співроб., головний наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-5211-2480

e-mail: victoriaatamanchuk@gmail.com

Національний центр "Мала академія наук України", Київ, Україна,
Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ ФІКЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА У ДРАМІ Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ "НАПЕРЕДОДНІ"

Присвячено дослідженню способів засобів та художнього конструювання свідомості дійових осіб у п'єсі "Напередодні" Л. Старицької-Черняхівської. Проаналізовано параметри моделювання фікційної свідомості персонажа як феномена, що видозмінює зовнішні обставини, впливає на сутність внутрішніх переживань, які сприяють формуванню нових рівнів досягнень дійових осіб; простежено взаємозв'язок фікційної свідомості персонажів та зовнішнього фікційного світу за допомогою досягнення нових смислів як основи для формування нових контекстів і прогнозів. Визначено, що фікційна свідомість головного героя конструє розвиток подій у драмі, оскільки персонаж формує ідеї, які істотно впливають на світогляд інших дійових осіб у драмі.

Ключові слова: персонаж, фікційна свідомість персонажа, моделювання фікційної свідомості персонажа, драма, драматична дія.

Для розгляду особливостей моделювання фікційної свідомості персонажа важливими є праці в галузі когнітивного літературознавства Д. Кон [5], М. Флудернік [6], А. Палмера [7], що передбачають аналіз художніх творів крізь призму когнітивних процесів, а також дослідження А. Нюнніга, Р. Зоммера [8], у яких теоретичні досягнення когнітивного літературознавства проектується на вивчення драматургії. Інструментарій когнітивного літературознавства ґрунтовно вивчається у працях Т. Бовсунівської [2], Т. Гребенюк [3] та ін. Дослідження підтверджують релевантність застосування здобутків літературознавчої когнітивістики у процесі вивчення

драматургії та дають можливість проаналізувати проблематику і поетику художнього твору крізь призму відображених драматургом когнітивних процесів.

Теоретичні досягнення когнітивного літературознавства дають можливість встановити кореляції між способами моделювання фікційної свідомості персонажів та специфікою побудови драматичного конфлікту, а саме: визначити внутрішні та зовнішні параметри конструювання фікційної свідомості дійових осіб у відповідності до їхніх реагувань на колізії, втілені у конкретних епізодах та ситуаціях драми. Визначена проблема аналізується на основі такого тлумачення поняття фікційної свідомості: "фікційна свідомість персонажа постає у вигляді сконструйованої автором твору здатності героя усвідомлювати внутрішні та зовнішні реалії в комплексах і системах їх кореляцій, що зумовлює формування мережі визначених смислів, яка детермінує ідентифікацію та дії персонажа в межах фікційного світу" [1, с. 115].

Драма "Напередодні" (1926) Л. Старицької-Черняхівської присвячена епізодові із життя Тараса Шевченка, який відобразив найхарактерніші ознаки тогочасної колективної свідомості у взаємодії різних її проявів [42]. Зовнішні реалії, які визначали й визначалися ідеями видатних мислителів, формували відповідні культурні та мистецькі феномени, своєрідно віддзеркалили інтенції українського поета.

Авторка конструює діалоги визначних українських діячів, однодумців Тараса Шевченка, у яких окреслюється основні ідеї, що циркулювали у колективній свідомості інтелігенції: обумовленість змін національного світосприйняття історичним розвитком та цілеспрямованим впливом; незворотність передбачуваних зрушень у національному самоусвідомленні; передумови інтелектуального самопізнання й самовідтворення українського суспільства на основі його іманентних характеристик. Реформатори зосереджують увагу на гуманістичних основах та демократизації національної культури.

Образ Тараса Шевченка спочатку подається через сприйняття однодумців, які вважають його геніальним виразником національного духу. Письменниця акцентує увагу на гострих

суперечностях й реакціях на хаотичність світу у творах великого поета 1861 року, які розкривають особливості функціонування фікційної свідомості поета. Дійові особи, які називають українського поета батьком, підкреслюють його беззаперечну значимість і впливовість у сфері національного самовираження.

Діалог Тараса Шевченка з українськими реформаторами, за допомогою якого моделюються головні параметри свідомості персонажів та фіксуються внутрішні зміни, розвивається за принципом протистояння, яке у процесі з'ясування фактів про звільнення кріпаків завершується формуванням узгодженої позиції дійових осіб. У драмі творчість Тараса Шевченка визначається як рівноцінна противага стану вимушеної української бездержавності; як рівнозначне протиставлення психології покори усього українського народу.

Фікційна свідомість поета стає відображенням реалізованої духовної могутності, а його поезія – потужним вираженням втрачених цілими поколіннями можливостей національного самоствердження. Авторка відтворює драматичну ситуацію, у якій Тарас Шевченко наодинці потужно протистояв усій системі поневолення й створював паралельний контекст. Поема "Марія", яку він приніс своїм однодумцям, стає пророчим вираженням альтернативної картини світу геніального митця, що представляє глибинний аналіз національної скривдженості й величі в глобальному масштабі та водночас розкриває першооснови духовного буття.

У драмі фікційна свідомість Тараса Шевченка конструюється через усвідомлення персонажем власної окремішності, зумовленої його творчим самовираженням, як фактом власного існування й покликання. Твори Шевченка резонують із настроями присутніх та стають мистецьким вираженням внутрішніх відчуттів дійових осіб. Декламація поеми "Чернець" Гулаком-Артемовським та уривку з поеми "Неофіти" Тарасом Шевченком створює атмосферу, у якій кожен з персонажів долучається до реалізації невідкладних часових ідей. Нова поезія "Подражаніє Осії" у виконанні Куліша, яка виявляє важливі смисли, знаменує своєрідний апогей переживань дійових осіб. Емоційна реакція учасників на новий твір поета демонструє

особливості їхнього світосприйняття, що визначають механізм функціонування фікційної свідомості персонажів. Гулак-Артемівський, якого Тарас Шевченко вразив до сліз, зізнається: "Ти серце розпанахуєш своїми словами" [4, с. 28]. Костомаров називає твір пророкуванням, а Черненко стверджує: "Талант... геніяльний!" [4, с. 28].

Реакції кожного з учасників на слова Шевченка, за допомогою яких авторка конструє фікційну свідомість героїв, мають ефект своєрідних одкровенень, що взаємопідсилюються. Гулак-Артемівський визначає важливість місії Тараса Шевченка, яку він здійснив заради українського народу. Поет явив народові правду: "Е, Тарасе! Ти засвітив перед почорнілим образом її ясну лямпаду і святий лик її засяяв людям" [4, с. 35]. Костомаров пророкує неминучість соціальних та ідеологічних змін й відродження України, а Куліш передрікає зникнення неволі й розквіт української культури. Прогнози Гулака-Артемівського складаються з цитат самого Тараса Шевченка. Він відзначає колосальну перетворювальну й духовнотворчу функцію поезії великого митця. Шевченкове декламування фрагменту з "Ісаїї" довершує емоційну напруженість та знаковість моменту.

У фінальному епізоді, який набуває ознак містеріального дійства, авторка розкриває механізм функціонування фікційної свідомості персонажів через відображення процесів внутрішніх взаємодій, у яких беруть участь герої. Учасники зустрічі створюють єдиний духовно-емоційний простір, у якому значимі для всіх дійових осіб ідеї проектуються у майбутнє, набуваючи візуалізованого вираження завдяки глибинній внутрішній включеності усіх учасників у спільний процес прогнозування прийдешнього. Глобальні ідеї Тараса Шевченка стають фундаментальною основою передбачень дійових осіб. У прогнозах Гулака-Артемівського і Костомарова виявляються суголосні смислові й настроєві домінанти. Завершення твору характеризується підсиленням й увиразненням театрального начала. Л. Старицька-Черняхівська фіксує усіх дійових осіб у момент апофеозу.

Фікційна свідомість Тараса Шевченка виявляється центром фокусування, осягнення й мистецького відтворення найважливіших проблем доби у драмі "Напередодні", виступає визначальним чинником формування художньої структури твору. Поява поета кристалізує означені до того смисли й надає нових імпульсів розгортанню драматичної дії. Епізоди найвищої напруженості, які спрямовують дійових осіб до осягнення найважливіших істин й визначають стани глибоких прозрінь, безпосередньо пов'язані з образом Тараса Шевченка. Явища та процеси об'єктивної дійсності, віддзеркалюючись у Шевченковій свідомості, набувають символічного значення через виокремлення й підсилення глибинних закономірностей, які великий поет робить явними для інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук В. П. Моделювання фікційної свідомості персонажа в українській драматургії 20–50-х років ХХ ст. : дис. ... д-р філол. наук: 10.01.01, 10.01.06. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 467 с.
2. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія та постика: монографія. К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. 180 с.
3. Гребенюк Т. В. Когнітивні аспекти репрезентації свідомості в художній оповіді. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2016. Вип. ІХ. С. 200–206.
4. Старицька-Черняхівська Л. Напередодні. Історична сцена на 1 дію. Харків: Рух, 1926. 40 с.
5. Cohn D. Transparent Mind. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1978. 331 p.
6. Fludernik M. Towards a 'Natural' Narratology. London; New York: Taylor & Francis e-Library, 2005. 349 p.
7. Palmer A. Fictional Minds. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004. 275 p.
8. Nunning A., Sommer R. Diegetic and Mimetic Narrativity: Some Further Steps towards a Transgeneric Narratology of Drama. *Theorizing Narrativity / edited by John Pier, Jose Angel Garcia Landa*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. P. 331–354.
9. Sommer R. Drama and Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory / edited by David Herman, Manfred Jan and Marie-Laure Ryan*. London; New York: Taylor & Francis e-Library, 2010. P. 119–124.

REFERENCES

1. Atamanchuk V. P. Modeliuvannia fiktsiinoi svidomosti personazha v ukrainiskii dramaturhii 20–50-kh rokiv XX st. : dys. ... d-r filol. nauk: 10.01.01, 10.01.06. K. : Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2020. 467 p.
2. Bovsunivska T. V. Kohnityvna zhanrolohiia ta poetyka: monohrafiia. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2010. 180 p.
3. Hrebenuk T. V. Kohnityvni aspekty reprezentatsii svidomosti v khudozhnii opovidi. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Berdiansk: FO-P Tkachuk O. V., 2016. Vyp. IX. P. 200–206.
4. Strytska-Cherniakhivska L. Naperedodni. Istorychna stsena na 1 diiu. Kharkiv: Rukh, 1926. 40 p.
5. Cohn D. Transparent Mind. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1978. 331 p.
6. Fludernik M. Towards a 'Natural' Narratology. London; New York: Taylor & Francis e-Library, 2005. 349 p.
7. Palmer A. Fictional Minds. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004. 275 p.
8. Nunning A., Sommer R. Diegetic and Mimetic Narrativity: Some Further Steps towards a Transgeneric Narratology of Drama. *Theorizing Narrativity / edited by John Pier, Jose Angel Garcia Landa*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. P. 331–354.
9. Sommer R. Drama and Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory / edited by David Herman, Manfred Jan and Marie-Laure Ryan*. London; New York: Taylor & Francis e-Library, 2010. P. 119–124.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.23

Viktoriiia Atamanchuk, DSc (Philol.), Assoc. Prof.,
Leading Researcher, Principal Researcher
ORCID ID: 0000-0002-5211-2480
e-mail: victoriaatamanchuk@gmail.com
National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv,
Institute of Pedagogy NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

MODELING OF PERSONAGE'S FICTIONAL CONSCIOUSNESS IN DRAMA L. STARYTSKA-CHERNYAKHIVSKA "ON THE EVE"

The article is devoted to the study of means of artistic construction of the personages' consciousness in the play "On the Eve" by L. Strytska-Chernyakhivska. The parameters of modeling the personage's fictional consciousness as a phenomenon that changes external circumstances, affects the essence of internal experiences, which contribute to the formation of new levels of understanding of the personages, are analyzed; the correlations between personages' fictional consciousness and the external fictional world is traced through the understanding of new meanings as a basis for the formation of new contexts and forecasts. It was

determined that the fictional consciousness of the main character constructs the development of events in the drama, as the character formulates ideas that significantly influence the worldview of other actors in the drama.

It is proved that in the drama fictional consciousness of a main hero is constructed through the character's awareness of his own individuality, caused by his creative self-expression, as a fact of his own existence and vocation. Shevchenko's artistic works resonate with the mood of other personages and become an artistic expression of feelings of the protagonists. The reactions of each of the participants to Shevchenko's words, with the help of which the author constructs the fictional consciousness of the heroes, are mutually reinforced.

It was determined that the fictional consciousness of the main character turns out to be the center of focusing, understanding and artistic reproduction of the most important problems of the day in the drama "On the Eve", it acts as a determining factor in the formation of the artistic structure of the play. The appearance of the poet crystallizes previously defined meanings and gives new impulses to the unfolding of the dramatic action. Episodes of the highest intensity, which direct the actors to the realization of the most important truths and determine the states of deep insights, are directly related to the image of Taras Shevchenko. The phenomena and processes of objective reality, reflected in Shevchenko's consciousness, acquire symbolic meaning through the highlighting and strengthening of deep patterns that the great poet makes clear to others.

Keywords: *personage, personage's fictional consciousness, modeling of personage's fictional consciousness, drama, dramatic action.*